

SOCIÁLNA PRODUKCIA PRIESTORU KNIŽNICE

Rebeka Lacinová

Fakulta sociálních věd UK Praha

<https://orcid.org/0009-0004-0675-4126>

The Social Production of the Library Space

Abstract: *The article is based on my bachelor's thesis, in which I used the ethnographic method to investigate the various aspects that influence the character and activities of a specific library branch. The research aim was to investigate the ongoing social production of library space, examining how different actors, perceptions, relationships, and practices contribute to this process. First, I discuss the physical division of space and its mutual reproduction with organizational structure, whereby highlighting how the librarians' experience of space can differ from that of readers. Next, I describe the processes of acquiring, placing, organizing, and labelling books, describing how librarians fulfil their roles based on their perceptions of the library and their place within it. After that, I analyze the space in terms of the functions that are embedded in it, linking these conceptions to the roles that books and librarians play within the library. In the final section I deal with the relationships within the library, which are initiated, legitimized, or transformed through the material and character of the space.*

Keywords: *social production of space; material culture; space; library*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4902>

Tento článok je pod licenciou CC BY 4.0.

Keď som na jar roku 2022 začala pravidelne doučovať ako dobrovoľníčka pre jednu neziskovú organizáciu, začala som si všimáť priestory knižnice, v ktorých sa doučovanie odohrávalo. Ako mi povedal môj vedúci, priestory knižnice boli pre účely doučovania vybrané celkom zámerne, ako akási neutrálna pôda,

ktorá mala pomôcť prekonať prípadné bariéry. To ma prekvapilo, pretože som si dovtedy priestory knižnice spájala najmä s detstvom, kedy pre mňa v nich figurovali vždy iba knihy.

Počas ďalších návštev rozličných pobočiek knižníc som si postupne začala uvedomovať, že niektoré predtým typické veci, ako napríklad masívny knihovnícky pult, ku ktorému musel každý návštevník pristúpiť, či nepreberné množstvo kníh sa z knižnice začali vytrácať, kým iné, ako napríklad pracovné stoly, gauče či samoobslužné zariadenia do nich pribudli. V matérii a usporiadaní priestoru knižnice som začala hľadať rozličné funkcie, ktoré sú v súčasnosti do priestorov knižníc koncipované. Čo ma však primälo ponoriť sa do tematiky hlbšie, bola skutočnosť, na ktorú ma upozornila knihovníčka, a to že priestor oplýva aj inými funkciami než tými, ktoré sú doňho skrz rôzne koncepcie vkladané.

Keď knihovníčka vidí, že som si požičala knihu o architektúre v knižniciach, ukáže na jej prebaľ a pýta sa ma: „Videli ste tamtú druhú knižnicu?“ Odpovedám, že áno, na čo mi odvetí: „Tam je to také neosobné a chladné. Tam je to skôr o technike než o knihovníčkach. Tu je to také staršie.“ Po tom, čo jej pritakám, že sa mi tiež zdá, že sú dnes knižnice rôzne, sa mi prizná: „Dokonca mám pocit, že sa sem ľudia chodia aj len porozprávať.“ (Terénne poznámky 16. 12. 2022).

Táto štúdia vychádza z mojej bakalárskej práce,¹ v ktorej som sa venovala tomu, čo na podobu vybranej pobočky knižnice a na dianie v nej vplýva, a teda tomu, akým spôsobom sú jej priestory sociálne produkované. Mojim výskumným zámerom bolo skúmať neustále prebiehajúcu produkciu priestoru knižnice – to, akým spôsobom sa rôzni aktéri, percepcie, vzťahy a praxe na produkcii priestoru knižnice podieľajú.

Východzím pre mňa bol koncept sociálneho priestoru v podobe, v akej ho rozpracoval Lefebvre (1991). Priestor Lefebvre nechápe ako danosť, ale uvažuje o ňom v kontexte procesu sociálnej (re)produkcie, kedy je prostredníctvom sociálnych vzťahov neustále znovu vytváraný (Molotch 1993). Priestoru však Lefebvre nerozumie len ako produktu, ale aj ako procesu, kedy objekty, ktoré sa v ňom nachádzajú, a udalosti, ktoré v ňom prebiehajú, zároveň spoluutvára (Osman 2014). Priestor tak neponíma ako prosté pozadie, na ktorom by sa odohrávali

¹ Lacinová, Rebeka. 2023. *Sociálna produkcia priestoru knižnice*. Bakalárska práca, vedoucí Hedvika Novotná. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.

javy, ale vystupuje ako prepojenie rozličných sociálnych a materiálnych aspektov. Tento vzťah však nie je ustálený, ale je plný napätia, kedy rôzne verzie toho, akým by z pohľadu rozličných aktérov priestor mal byť, medzi sebou súperia (Molotch 1993). Ako konceptuálny nástroj pre uchopenie tejto komplikovanej zmäti socio-priestorových vzťahov Lefebvre (1991) vypracoval triádu zahŕňajúcu priestorové praktiky, reprezentácie priestoru a priestory reprezentácií.

Ústrednými pre mňa boli taktiež štúdiá materiálnej kultúry (Miller 2012; Tilley 2006; Woodward 2007), ktoré zdôrazňujú význam materiality pre sociálnu realitu. Ich hlavná téza, ktorá sa vyslovuje o tom, že veci ustanovujú sociálne významy, objektom prisudzuje schopnosť niesť osobné významy a vypovedať tak o rôznych normách či hodnotách, ktoré veciam prikladáme, či schopnosť zakladať interakcie (Woodward 2007). Materiálna kultúra však nepredstavuje len odraz existujúcich ideí a vzťahov, ale figuruje ako médium, cez ktoré dochádza k ich neustálej reprodukcii, legitimizácii či transformácii (Tilley 2006). Objekty tak z tohto pohľadu predstavujú aktívne jednajúce činitele.

Ďalej sa budem pridržať Pospěchovej (2013) charakteristiky mestského verejného priestoru, ako procesu neustálej produkcie a reprodukcie zdieľaných významov spojených s miestami. Prostredníctvom vnútornej regulácie dochádza k vytváraniu mestského poriadku, komplexu „pravidiel jednania a normatívnych očakávaní,“ ktorý riadi pravidlá interakcie a zaisťuje adekvátne správanie (Pospěch 2013: 84–87). V rámci mestského poriadku sa mimo iné uplatňuje aj imperatív anonymity.

Táto štúdia vychádza z etnografického výskumu, pričom zdrojom dát bolo zúčastnené pozorovanie a neformálne rozhovory. Vybranú pobočku knižnice som pravidelne navštevovala približne raz do týždňa medzi januárom a májom 2023, a teda v období piatich mesiacov. V knižnici som buď figurovala ako jeden z jej návštevníkov, alebo inokedy, keď som sedela za výpožičným pultom, som ju zakúšala z pozície knihovníčok. Stávalo sa mi preto, že si ma návštevníci splietli so zamestnankyňou knižnice. Priebežne som sa tak knižnicou pohybovala z rôznych pozícií a miest, z ktorých som zakúšala jej každodennosť.

Od rozhovorov s návštevníkmi knižnice som ako od zdroja dát upustila z dôvodu, že sme ako ja, tak aj zamestnankyne knižnice, cítili, že by takáto prax mohla významne narušiť chod knižnice, nakoľko rozhovory medzi cudzincami nepredstavovali prax, ktorá by sa tu bežne vyskytovala. Perspektíva návštevníka však, vzhľadom na moje zúčastnenie sa na dianí v knižnici z pozície návštevníka, cez to nebola celkom opomenutá. Samotnú knižnicu, ako aj miesto, kde sa nachádza, a všetkých aktérov výskumu som sa po dohode s terénom rozhodla

dôsledne anonymizovať. Pseudonymy, s ktorými v texte pracujem, sa tak vzťahujú k výpovediam zamestnancov knižnice.

Do terénu som vstupovala ako outsider. Vybranú knižnicu som sa rozhodla zvoliť z dôvodu, že na mňa pôsobila osviežujúco v kontexte v súčasnosti sa rozširujúceho priestorového usporiadania knižníc, ktoré sa usiluje podnietiť ich socializačný význam. Daná pobočka mi v kontraste s tým pripomenula knižnice, aké poznám z detstva, pričom ma zaujalo, že aj v nej bol socializačný význam miesta silne prítomný, len v inej podobe. Danú knižnicu som tak vybrala z dôvodu, že sa mi javila byť zaujímavá v kontexte načítanej literatúry a iných knižníc v okolí.

V tejto štúdii najprv rozoberiem fyzickú vydelenosť priestoru a to, ako sa s tou organizačnou vzájomne reprodukuje, pričom sa zakúšanie priestoru zamestnancami knižnice môže od toho čitateľovho líšiť. Následne pristúpim k popisu procesu výzdoby, nakupovania, umiestnenia, radenia a značenia kníh, v rámci ktorého popíšem, ako knihovníčky svoju rolu naplňajú podľa predstáv, ktoré o knižnici a svojej role v nej majú. Ďalej priestor konceptualizujem z hľadiska funkcií, ktoré sú doňho vkladané, pričom sú tieto rôzne koncepcie následne dané do súvislosti s rolou, ktorú knihy a knihovníčky v knižnici zastávajú. Posledná časť predstavuje pojednanie o vzťahoch v knižnici, ktoré tu sú prostredníctvom matérie a charakteru priestoru iniciované, legitimizované či transformované.

Terén výskumu

Umiestnenie a vzhľad pobočky

Knižnica, ktorú som v rámci svojho výskumu navštevovala, je jedinou v danej časti väčšieho mesta. Charakter miesta pritom úzko súvisí s tým, že ide o okrajovú časť. Aj napriek sídliskovej zástavbe sa tu stále nachádzajú prevažne rodinné domy a ľudia sa tu ešte stále medzi sebou vo veľkej miere poznajú. V spojitosti s tým, že sa jedná o okrajovú časť, sa mi knihovníčky zároveň často zmieňujú o tom, že sem široký knižný fond láka aj ľudí z okolitých obcí. Napriek tomu však pobočku navštevujú prevažne miestni. V knižnici sa preto najčastejšie pohybujú tí istí ľudia, ktorých knihovníčky už prevažne poznajú. Tento fakt sa potom odráža aj vo vzťahoch v knižnici.

Vďaka exteriéru knižnice je mi už od pohľadu zrejmé, kde v priestore knižnicu hľadať, keďže môj pohľad okamžite pritiahne množstvo kníh, viditeľných už od cesty. To, že samotný nápis „Knižnica“ nachádzajúci sa nad vchodom

nie je v zmäti kníh nijak výrazný, vlastne ani nevadí – prvkom, ktorý exteriéru budovy dominuje, sú totiž knihy, ktoré nesú výpovednú hodnotu samé o sebe tým, že identitu budovy reprezentujú navonok. Adéla túto jasnú vizuálnu identitu označuje za prednosť budovy, keďže sa vďaka nej u nich zastavia aj náhodní okoloidúci. O exteriéri budovy preto uvažujem ako o akomsi pútači, ktorý tým, že jasne odráža identitu budovy, okoloidúcim už z diaľky hovorí, že sa v budove nachádza knižnica plná kníh.

Vnútrotná organizácia knižnice

V rámci rekonštrukcie budovy, ktorá prebehla v poslednej dekáde, sa v organizácii knižnice udiali zásadné zmeny. Detské oddelenie sa po rekonštrukcii zabývalo v miestnosti na druhom poschodí, kde dovtedy boli kancelárske priestory, a na jeho miesto sa tak mohlo presunúť oddelenie náučnej literatúry, ktoré dovtedy fungovalo v jednej miestnosti spolu s beletriou, ako oddelenie pre dospelých. Knižnica tak v súčasnosti disponuje tromi oddeleniami a jej priestory sa rozliehajú naprieč tromi poschodiami. Keďže sú na všetkých dverách cedule, nie je záhadou, čo sa asi za zväčša zatvorenými dverami tak môže skrývať.

Na prízemí sa nachádzajú miestnosti pre technické zázemie a záchody. Hore po schodoch sa potom prechádza na prvé poschodie, kde sú umiestnené oddelenia beletrie a náučnej literatúry, každé na inom konci chodby a za separátnymi dverami. Druhému poschodiu dominuje oddelenie pre deti a mládež spolu s kanceláriou riaditeľky.

Poličky s knihami k rozobratíu, ako aj ďalší nábytok, umiestňujú knihovníčky v blízkosti svojich dverí, do „svojho“ priestoru. Jednotlivé oddelenia, ktorých činnosť od seba vydeľuje ich pôsobenie v samostatných miestnostiach, tak do istej miery fungujú autonómne. Iné aspekty spojené s pobytom v jednej spoločnej budove však knihovníčky naopak tlačia do toho, aby isté veci riešili ako celok.

Oddelenie beletrie

V rámci svojho výskumu som najviac času strávila v oddelení beletrie, ktorého priestor je fyzicky aj funkčne rozdelený na tri časti: priestor knihovníčiek za výpožičným pultom, vstupný priestor so skrinkami a vešiakmi nachádzajúci sa naproti pultu a čitateľský priestor s regálmi, stolmi a gaučami.

Priestor knihovníčok je od priestoru prístupného návštevníkom knižnice oddelený výpožičným pultom. Spoza pultu knihovníčky do priestoru čitateľov prechádzajú skrz „westernové dvierka“, na ktorých je nálepka s upozornením,

aby za ne návštevníci nevstupovali. Z perspektívy návštevníka, ktorému je zneprístupnená časť knižnice za pultom, sa potom priestor oddelenia beletrie javí ako kopírujúci tvar písmena L, pričom stred dvoch ramien predstavuje knihovnícky pult.

Keď sa teda návštevník chce dostať k regálom s knihami, musí nutne najprv prejsť cez vstupný priestor, kde sa nachádzajú skrinky a vešiaky a ktorý tak slúži ako akási chodba či šatňa, a následne okolo výpožičného pultu, ktorý predstavuje „kontrolný bod.“ Kontrolné body sú, podľa Kůrku (2011) koncipované ako miesta príjmovej a výdajovej komunikácie, ako aj elektronickej a vizuálnej kontroly čitateľa; bývajú tu preto okrem pultu umiestnené ešte aj detekčné bránky či samoobslužné zariadenia na vracanie a požičiavanie kníh.

Skrz priechod v stene sa potom od kontrolného bodu prechádza do miestnosti s knihami, ktorá predstavuje čitateľský priestor (Kůrka 2011). Mimo políc obopínajúcich miestnosť po obvode, sa v knižnici nachádzajú ešte ďalšie dva rady, ktoré sú s dlhšou zo stien rovnobežné, a ktoré tým pádom prechádzajú skrz miestnosť, čím ju fyzicky a aj opticky delia na tretiny. Tieto regály nazýva Adela „nemocnične dlhými“ a podobne sa majú cítiť aj niektorí návštevníci, ktorí uličku najďalej od okna označujú za „klastrofobickú.“ Napriek tomu však knihovníčky na interiéri oddelenia beletrie vyzdvihujú jeho útulnosť, v kontraste k otvoreným „halovitým“ architektonickým koncepciám.

V tretine „miestnosti,“ ktorá je pri vstupe do miestnosti napravo, a teda pri oknách, sa po obvode nenachádzajú regály, ale dva stoly s počítačmi a dva písacie stoly, pričom sú tieto stoly po obvode ohraničené „bariérami“ zaisťujúcimi súkromie. Súčasťou danej časti miestnosti sú aj dva menšie gauče. Svojimi stolmi a gaučami je tak priestor koncipovaný k dlhšiemu pracovnému či relaxačnému pobytu (Kůrka 2011).

Priestorové usporiadanie a organizácia knižnice

Členenie knižnice

Knižný fond beletrie a náučnej literatúry je v knižnici vydelený. Takéto usporiadanie však je považované za netradičné. Knihovníčky v súvislosti s vydelením beletrie a náučnej literatúry hovoria o tom, že rozloženie priestoru knižnice nie je z hľadiska jeho funkcie práve najideálnejšie, čo pričítajú tomu, že knižnica sa musela prispôbiť už existujúcej budove, kde sa predtým nachádzali kancelárske priestory, a nie opačne, keď by forma nasledovala funkciu. Naopak, vydelenie detského oddelenia považujú knihovníčky za funkčné, pričom argumentujú

hlukom, ktorý je deťom vlastný a ktorý dospelých naopak ruší. Podobne sa aj Kůrka (2011) vo svojej príručke o stavbe knižníc zmieňuje o potrebe vydelenia sveta detí a dospelých, kedy sa detské oddelenie často nachádza vo vyššom poschodí, aby tak dospelí cez neho nemuseli prechádzať, zatiaľ čo o vydelení náučnej sekcie od beletrie sa nezmieňuje.

Skutočnosť, že jednotlivé oddelenia sú od seba priestorovo vydelené, vystúpi ako zvlášť podstatná, ak priestor neponímame ako hotový produkt, ale hľadáme naňho ako na proces, ktorý udalosti, ktoré v ňom prebiehajú, a objekty, ktoré sa v ňom nachádzajú, zároveň spoluutvára (Osman 2014). V tomto prípade sa od rozloženia interiéru, a teda od toho, že celkovo majú až tri oddelenia, mimo iné odvíja aj počet zamestnancov, keďže v každej z troch samostatných miestností musí byť prítomná knihovníčka. Zároveň má, podľa knihovníčiek, toto rozdelenie viesť k neideálnemu zaradeniu kníh, pričom názov náučného oddelenia pôsobí zmätočne. Podobné pocity som zažívala aj ja, keď som zostala prekvapená z toho, že som v náučnom oddelení okrem historickej, sociologickej či inej odbornej literatúry natrafila aj na zbierky receptov či príručky ručných prác.

Priestorová vydelenosť silne vplýva taktiež na spôsob organizácie knižnice a na činnosť jej zamestnancov. Všetky tri oddelenia sú v knižnici umiestnené v samostatných miestnostiach za zatvorenými dverami. Každé oddelenie tak má svoj vlastný vstupný priestor so skrinkami a vešiakmi, vlastné „zázemie“, teda priestory pre knihovníčky, a svoj vlastný systém fungovania. Samostatná miestnosť umožňuje jednotlivým oddeleniam fungovať do veľkej miery autonómne, v priebehu našich rozhovorov ma preto knihovníčky viac ráz upozorňovali, že to tak je u nich na oddelení, ale že si nie sú isté, ako to majú kolegyne. Fyzická vydelenosť prostredia kopírovaná tou organizačnou tak v tomto prípade knihovníckam umožňuje realizovať svoju rolu po svojom. Aj riaditeľka knižnice toto samostatné fungovanie oddelení knižnice pričíta charakteru priestoru, ktorý zlúčenie pobočiek neumožňuje aj napriek tomu, že by to bolo vo viacerých ohľadoch efektívnejšie. Materiálne podmienky knižnice zahŕňajúce ako architektúru, tak aj priestorové vzťahy, sú teda zamestnankyňami knižnice hodnotené ako vyplývajúce na to, aké činnosti sa v priestore odohrávajú (Molotch 1993).

Na druhú stranu, spoločná budova, financovanie ako aj nutnosť zástupov zasa jednotlivé oddelenia pobáda ku spolupráci. Miera, v akej knihovníčky (ne) majú prehľad o fungovaní v ostatných oddeleniach, je tak daná priestorom, ktorý tým, že sa podieľa na spoluutváraní udalostí a objektov, ktoré sa v ňom nachádzajú, pôsobí ako aktívny jednajúci činiteľ (Osman 2014). Tomu, ako

knihovníčky svojej roli rozumejú, nám potom umožnia priblížiť sa objekty, ktorých manipuláciou knihovníčky samé seba ustanovujú (Tilley 2006).

Cesta knihy do knižnice

Ako už bolo načrtnuté, samostatná miestnosť vydeľuje dianie v jednotlivých oddeleniach, ktoré tak majú možnosť realizovať sa zvlášť. Jednou z oblastí, v ktorej majú knihovníčky priestor ľubovoľne sa realizovať, je výber kníh. Na rozdiel od inej knižnice v okolí sa tu nákup nerieši centralizovane cez vedenie, ale stojí na uvážení knihovníčok. V tomto smere tak fungujú jednotlivé oddelenia autonómne. A keďže majú knihovníčky v rámci nákupov možnosť svoju rolu naplňať na základe seba, možno prostredníctvom kritérií selekcie ohľadne nákupov vyčítať to, aký význam priestoru knižnice prikladajú, ako aj spôsob, akým túto svoju rolu reflektujú.

Naprieč oddeleniami sa knihovníčky snažia obsiahnuť všetky novinky, ktoré sú v trendoch, za čo ich čitatelia majú chváliť a vravieť im, že to veľmi oceňujú. Možnosť dostať sa k novo vydaným knihám považujú knihovníčky za veľkú prednosť ich knižnice, vzhľadom na to, že sa inak v okolitých knižniciach na novinky čaká neraz aj vyše roka. V tomto zmysle sa knihovníčky usilujú o obsiahnutie toho, o čo podľa nich čitateľ stojí.

Prianie čitateľa však nie je jediným kritériom. Knihovníčky oddelenia beletrie niektoré tituly nakupujú s tým, že im je jasné, že daná kniha priveľmi na odbyt nepôjde. Keďže im to však príde ako škoda, takéto knihy potom pokladajú na stôl vpredu, kde do nich čitatelia skôr nazrú, a teda sa ich pokúšajú takýmto spôsobom zviditeľniť. Prostredníctvom kníh, ktoré na stôl pokladajú, tak knihovníčky prikladajú svojej činnosti symbolický význam (Woodward 2007).

Keď knihovníčky, v rámci svojej pôsobnosti v knižnici, premietajú do priestoru svoje predstavy o roli knihovníčky, pôsobia v súčinnosti s matériou, ako aktívne jednajúce činitele. A keďže sa identita knihovníčky ustanovuje prostredníctvom matérie, je s ňou neodmysliteľne previazaná, porozumieť jej je možné len v nadväznosti k nej (Tilley 2006: 61). Knihy na stole, ktoré nepredstavujú to, čo by sa vo veľkom požičiavalo, a teda čo by sa z obchodného hľadiska vyplatilo, tak vypovedajú o tom, že rola knihovníčky nespočíva len v poskytovaní želaných služieb „klientom.“ Materiálna kultúra tak, ako spredmetnenie sociálnych vzťahov (Tilley 2006), vypovedá o tom, že svoju rolu ponímajú nad rámec poskytovateľa služby, ako niekoho, kto sa čitateľov zároveň snaží formovať a sprevádzať svetom literatúry. Tilley (2006) tak objektom prisudzuje schopnosť sprostredkovať nám porozumenie druhým.

Knihy sa však do knižnice majú možnosť dostať ešte jednou cestou, a to skrz iniciatívu čitateľa. Tituly, ktoré knižnica dostala darom, putujú buď do políc knižnice, alebo v prípade, že tu už daný titul majú, je zastaralý alebo opotrebovanejší, do chodby na policu kníh, ktoré sú voľne k rozobratiu. Čitatelia sa tak svojimi darmi na produkcii priestoru knižnice spolupodieľajú.

Umiestnenie, radenie a značenie

Taktiež spôsob radenia kníh sa v jednotlivých oddeleniach líši. V matérii sa tak odráža to, ako priestoru rozumejú knihovníčky, ktoré prostredníctvom materiálnej kultúry takto reflektovanú rolu neustále znovu reprodukurujú (Tilley 2006).

V rámci oddelenia beletrie možno v rámci nedávnych zmien v systéme radenia kníh pozorovať, ako sa v matérii premietajú hodnoty a predstavy knihovníčok, ktoré si s knižnicou a ich rolou v nej spájajú. Na oddelení beletrie došlo v posledných rokoch k významnej premene. Pôvodne tu boli knihy usporiadané žánrovo, v súčasnosti sa však, s výnimkou dvoch špecifických sekcií, prešlo k abecednému radeniu, kedy sú jednotlivé žánre dokopy premiešané. Dôvod pre zmenu bol jednak praktický, a teda ten, že teraz majú na knihy viac miesta, keďže sa jednotlivé žánre už od seba nemusia vydeľovať. Zároveň však knihovníčky mali snahu čitateľov naviesť k tomu, aby si všimli, že ich obľúbený autor tvorí vo viacerých žánroch a nie len v jednom, v ktorom ho pôvodne objavili. Podľa Evy tým knihovníčky mali reflektovať to, že v minulosti sa ľudia pobrali priamo k polici s určitým žánrom, pričom zväčša ostávali výlučne pri ňom a ani netušili, že sa v knižnici nachádza aj to či ono.

K zmene radenia teda nedošlo len z praktických dôvodov, ale premietali sa do nej aj predstavy knihovníčok, pričom zvolený spôsob radenia kníh spredmetňuje to, ako je vzťah s čitateľom zo strany knihovníčiek reflektovaný. Súčasné abecedné radenie totiž zároveň s tým, ako zvýznamnilo autora, spôsobilo sťaženie orientácie čitateľa, keďže bez opory v podobe žánrov je v zmäti rôznych titulov pomerne zložitá vybrať si. Počas svojho pobytu na oddelení beletrie som si všimla, že sa významná časť návštevníkov zvykne knihovníčok pýtať, akú knihu by im z daného žánru odporučili. Zdalo sa mi, že abecedné radenie vedie k zvýšenému počtu otázok zo strany čitateľov, ktorí si bez barličiek v podobe žánrov nevedia vybrať. Keď som sa potom knihovníčiek pýtala, či im množstvo otázok ohľadom pomoci s výberom titulov neprekáža, odvetili mi záporne s tým, že to je práve ich vklad, ktorý čitatelia oceňujú, a že tak s tým nemajú problém.

O tom, že knihovníčky reflektujú ako prioritné to, aby čitateľovi vedeli poradiť, napovedá aj mapka, ktorá bola vytvorená pre účely zorientovania sa pri

zástupoch v náučnom oddelení. Vypísané sú na nej nespočetné kategórie kníh aj s príslušnými kódmi, no zaznačené tu je aj umiestnenie nábytku, poloha okien či rastliny. Táto mapka mala vzniknúť z dôvodu, že sa tu kolegyne z ostatných oddelení mali zdráhať zastupovať. Klára si túto skutočnosť vysvetľuje tým, že sú zvyknuté na to svoje, a teda že na svojom oddelení vedia presne, čo kde je. Mapka, ktorá vznikla v súvislosti s diskomfortom spojeným so stratou orientácie, tak vypovedá o tom, že knihovníčky považujú za integrálnu časť svojej role to, že majú prehľad v knižnom fonde a že tak vedia čitateľa usmerniť.

Odlišná materiálna kultúra v zmysle radenia a umiestňovania kníh vypovedá o tom, že naprieč oddeleniami sú pre rolu knihovníčky považované ako formatívne odlišné aspekty. V detskom oddelení sú knihy zoradené abecedne v rámci kategórií vedených tematicky či vekovo. Keď som sa potom Adéle ponúkla, že jej so zaraďovaním kníh pomôžem, upozornila ma, nech v prvom rade dbám na to, aby boli tituly, ktoré sú súčasťou knižnej série, zaradené v správnom poradí, aby knihovníčky mohli v prípade potreby knihu rýchlo identifikovať. Z rovnakého dôvodu sa tu potom knihovníčky dohodli, že budú ceruzkou na prednú stránku písať poradie knihy v sérii. Pri svojom pobyte na oddelení mám potom možnosť pozorovať, ako majú vďaka tomuto systému knihovníčky možnosť rýchlo kontrolovať, či si čitateľ skutočne ako ďalší vypožičiava nadväzujúci diel tým, že pozerú na prednú stránku knihy, ktorú v ten deň vrátil. V detskom oddelení tak z materiálnej kultúry možno čítať, že pre knihovníčky je prioritné, aby čitateľovi pomohli vyhnúť sa situácií, kedy by si mal nechtiac odniesť nenadväzujúci diel série. Knihy s vpísaným poradovým číslom tak nesú osobné významy, ktoré knihovníčky ich oddeleniu prikladajú (Woodward 2007).

Prepájanie priestoru knižnice

Keď som sa po knižnici sprvu pohybovala, nebola som si vôbec istá tým, nakoľko k sebe jednotlivé oddelenia patria. V kombinácii s tým, že jednotlivé oddelenia pozostávajú zo separátnych miestností, ktoré sú medzi sebou nepriechodné, k môjmu zmätku prispel aj fakt, že je na čitateľskom preukaze uvedené meno oddelenia, v ktorom došlo ku registrácii. Pôvodne som sa tak domnievala, že je preukaz platný len pre príslušné oddelenie, čo mi ale knihovníčky po tom, čo som sa im so svojím zmätkom zverila, vyvrátili. Separátne vedenie miestností, ako aj materiál preukazu, napriek tomu návštevníkovi hovoria o vydelenosti jednotlivých oddelení. V tomto zmysle pôsobí materiálna kultúra ako aktér, dochádza skrz ňu k neustálej reprodukcii, legitimácii či transformácii idey vydelenosti (Tilley 2006).

Ako som neskôr zistila, zmätok ohľadne (ne)prepojenosti priestoru sa netýkal len mňa. Častá je tak situácia, keď sa návštevník knihovníčky spýta, či má ísť do každého oddelenia zvlášť, alebo či je možné knihy z rôznych oddelení vrátiť len na jednom z nich. V dôsledku nejasnosti v tom, či sa priestorová vydelenosť premieta aj do organizácie knižnice, môže byť potom priestor knižnice rôznymi aktérmi zakúšaný inak. Knihovníčky, ktoré knižnicu vnímajú najmä skrz osobitý režim, ktorý v jednotlivých oddeleniach funguje, potom čitateľov tým, že ich posielajú do každého oddelenia zvlášť, „tlačia“ do toho, aby taktiež k rôznym oddeleniam pristupovali separátne.

Na druhú stranu, príkladom, ktorý naopak vedie knihovníčky k inému premýšľaniu o priestore, je limit na počet požičaných kníh, ktorý sa v jednotlivých oddeleniach líši. Knihovníčky pokladajú za nanajvýš dôležité, aby každá z kolegyň o tomto rozdielnom čísle v rôznych oddeleniach vedela, aby sa tak nestalo to, že by nedopatrením došlo k udeleniu výnimky, keďže by sa následne povedomie o takejto výnimke mohlo v knižnici skrz osobu daného čitateľa rozšíriť. V tomto prípade tak čitatelia svojou pôsobnosťou priestor knižnice prepojujú.

Žitý priestor čitateľov sa teda od toho knihovníčiek líši pre rozdielny spôsob, akým zakúšajú priestor. Kým čitatelia môžu svojim fungovaním v knižnici (re)produkovať priestor knižnice, ktorý figuruje viac ako celok, knihovníčky, ktoré sa pohybujú a uvažujú predovšetkým v rámci svojho vlastného oddelenia, priestor zakúšajú ako viac roztrieštený.

Robí ešte kniha knižnicu?

Od zmeny funkcie k priestoru

Účel knižníc sa v priebehu času výrazne menil. Kůrka (2011: 23) preto knižnicu charakterizuje ako „živý organizmus.“ Ku príkladu, podľa Scottovej, spočíva v súčasnosti rola knižníc v nasledujúcich aspektoch: v prístupe k informáciám, podpore sociálnej inkluzivity a začlenenia, podpore občianskej angažovanosti, zvýšení miery prístupu ku zdrojom a zapojenia sa do komunity (Scott 2011). Aby sa podobné zámery moderných koncepcií mohli naplniť, je nutné, aby ľudia v knižnici aktívne trávili viac času – nemá tak ísť už len o miesto, kde si výpožičku vezmeme a odídeme, ale organizujú sa tu najrozličnejšie aktivity, práve v súlade s niektorými rolami, ktoré na seba knižnice prevzali (Andersen – Dalseide – Fagerlid 2022). Podobne aj Lefebvre (podľa Osman 2014) priestoru rozumie ako procesu, kedy objekty, ktoré sa v ňom nachádzajú, a udalosti, ktoré

v ňom prebiehajú, zároveň spoluutvára. Podobné snahy o zmenu sociálnych vzťahov skrz priestor možno badať aj v mnou skúmanej knižnici.

Prvou z funkcií, ktorú tu možno nájsť, je knihovnícka činnosť. Tento zámer by bolo možno označiť za viac tradičný, avšak s tým, že nezahŕňa len požičiavanie kníh či periodík, ale navyše aj CD nosičov. Podľa výročnej správy knižnice sú tu tieto služby koncentrované celkom zámerne, v rámci snahy o inkluzivitu, a z rovnakého dôvodu sa priestory knižnice stali vplyvom rekonštrukcie bezbariérovými.

V rámci informačnej činnosti knižnica návštevníkom ponúka možnosť byť určitú dobu zdarma na internete. Oddelenia beletrie a náučnej literatúry tak sú vybavené stolovými počítačmi. Za svoj pobyt som však počítač videla využívať len jedného pána. Avšak aj keď nie je táto služba moc využívaná, je významná z dôvodu, že ju podľa knihovníčiek majú využívať najmä ľudia, ktorí bežne k internetu prístup nemajú. V tomto zmysle sa tak knižnica prihlásila k v súčasnosti prevládajúcemu programu knižníc hlásiacemu sa k snahám o podporu sociálnej inkluzivity a zvýšeniu miery prístupu ku zdrojom (Scott 2011).

Postavenie kníh

V súvislosti s modernými koncepciami sa rôzni autori o knižniciach vyjadrujú ako o „centrách komunity“, „verejných námestiach“ či „miestach stretávaní a akcií“ (Mattern 2014; Waxman 2006). K regálom sa preto za týmto účelom pridali rady počítačov, dlhých stolov a mäkkých sedadiel, ktoré človeka vyzývajú k dlhšiemu pobytu. V prípade škandinávskych koncepcií tak začínajú byť veci, ktoré ešte pred pár rokmi boli pre knižnicu charakteristické, ako je množstvo kníh či výpožičný pult, naopak upozadené (Andersen – Dalseide – Fagerlid 2022; Mattern 2014). Ponúka sa preto otázka, či je knižnica ešte stále miestom, ktoré je primárne o knihách.

Podobne aj Kůrka (2011) vo svojej príručke o stavbe knižníc poukazuje na to, že veci, ktoré by predtým boli v knižnici nevidané, ako napríklad automat s občerstvením, sa v súčasnosti začali implementovať v rámci snahy o spríjemnenie pobytu čitateľovi, ktorý je tak teraz k tejto aktivite v priestoroch knižnice priam pobádaný. Na to, že k umiestneniu automatu na kávu došlo aj v jednej z knižníc v okrese, ma upozornila Klára. Tej pripadá absurdné, že by sa miesto pre automat malo utvoriť na úkor kníh, čo pre ňu ešte podčiarkuje fakt, že nápoje z automatu ich navyše ohrozujú. Klára preto tvrdí, že daná knižnica podniká kroky, ktoré ocení čitateľ, no ktoré sú na druhú stranu nevýhodné pre knihy.

Termín „materiálna kultúra“ sa v sebe snaží postihnúť vzájomnú previazanosť sociálna s matériou, a teda to, že jedno od druhého nemožno vydeliť (Woodward 2007). Ak potom Kláru znepokojuje to, ako je s knihami narábané, vychádza z pojatia knihy ako prvku, ktorý nie je len prostou matériou. V jej reči badať, že kniha pre ňu nepredstavuje len ďalší „obchodný artikel“, nie je „len vecou či písmenkami“, ale popisuje ju ako „zvláštny artefakt“, ktorý má v sebe „symbolický náboj“ (Terénne poznámky 20.2.2023). Vzhľadom na zmienené východiská sa štúdia materiálnej kultúry v prvom rade sústreďia na vzájomné vzťahy medzi ľuďmi a objektmi, a teda na to, ako ľudia predmety používajú, a zároveň na to, čo objekty ľuďom umožňujú a ako na nich vplývajú (Woodward 2007). Takéto pojatie matérie ústi do premisy, že spôsoby, akými s materiálnou kultúrou interagujeme, sa podieľajú na utváraní našej kultúry a spoločnosti (Tilley 2006). Podobne na vec nazerá aj Klára, keď popisuje, ako sa istá knižnica v okolí predáva ako „supermarket“, tým ako sa za každú cenu snaží čitateľov do knižnice prilákať.

Keď potom Klára hovorí o tom, ako pre ňu to, ako je s knihami manipulované, vypovedá o hodnotách v spoločnosti, vyjadruje to, o čom hovorí Tilley (2006), keď materiálnu kultúru nazýva spredmetnením sociálnych vzťahov.

Podľa Kláry sa vzťah ku knihám v priebehu rokov zmenil. Knihy sa im v poslednej dobe vracajú viac poliate, a čitatelia ich neraz vyťahujú z tašky, kde majú nákup, čo má Klára za nepredstaviteľné, no na čo čitateľov neupozorňuje, aj keď by na to v minulosti bolo upozornené. ... Knihy dáva Klára do paralely s nábytkom. Nábytok bol vraj kedysi drahý a každý kus bol istým spôsobom vzácny, avšak v súčasnosti sa prístup k nemu zmenil. (Terénne poznámky 20. 2. 2023).

Štúdia materiálnej kultúry však neoperujú len s tým, že by veci mali schopnosť v sebe odrážať už existujúce sociálne významy, ale nahliada na ne ako na prvky, ktoré tieto významy zároveň ustanovujú (Woodward 2007). Podobne potom, keď Klára nesúhlasí s prístupom a spôsobom prezentácie inej miestnej knižnice, dáva ho do súvislosti s tým, ako v ich dôsledku dochádza k interakcii s knihami, a teda s tým, že sa vracajú v horšom stave.

Kúrka (2011) sa vo svojej príručke vyslovuje o tom, že budova knižnice by mala reprezentovať jej zmysel a ciele. Pri pohľade na budovu knižnice, ktorá predstavuje predmet môjho výskumu, je mi jasné, čo očakávať. Knihy, ktoré pri pohľade na budovu vidím, mi automaticky asociujú knižnicu, ostatne tak, ako mi pri názve „knižnica“ bezprostredne naskočia knihy. Kniha, ako symbol, teda

okoliu predstavuje identitu knižnice. V tomto zmysle Woodward (2007) vzťahy medzi objektmi a ľuďmi identifikuje ako jeden zo spôsobov, akými sú významy, na ktorých je kultúra založená, prenášané, prijímané a utvárané. Možno tak hovoriť o tom, že skrz exteriér budovy dochádza k reprodukcii identity knižnice ako miesta, pre ktorého chápanie majú byť ústredné knihy. Podobne sa majú iné knižnice svojim vizuálom usilovať o otvorenosť, ktorá by podnietila sociálnu integritu (Andersen – Dalseide – Fagerlid 2022).

Ústredné postavenie kníh však nie je vyjadrené len implicitne, prostredníctvom exteriéru budovy, ale zmieňujú sa o ňom aj knihovníčky, keď ako jednu z predností ich pobočky uvádzajú široký knižný fond. Túto prioritu je možno badať aj v priestore, police sú knihami mnohokrát priam „narvané“, a tak musia knihy mnoho ráz ležať na sebe aj vodorovne, aby sa všetky do políc zmestili. V prípade danej knižnice teda knihy predstavujú centrálny prvok a nemožno tak hovoriť o tom, že by v tomto prípade šli do úzadia.

Individuálny prístup

„Individuálny prístup“ je slovným spojením, ktoré knihovníčky často používajú, keď chcú vyjadriť, o čo sa v ich knižnici usilujú. Keď som túto frázu počula po prvý raz, nevedela som, čo si pod ňou predstaviť. Po každom pobyte v oddelení beletrie som si však zaznamenala niekoľko situácií podobnej tejto:

Vzápätí do knižnice prichádza pani, ktorá knihovníčku prosí o odporúčenie kníh. Knihovníčka jej tak ku stolíku nosí rôzne tituly, ktoré jej pár vetami komentuje, pričom sa riadi preferenciami, ktoré od panej zisťuje. (Terénne poznámky 18. 4. 2023).

Individuálny prístup teda obnáša pomoc pri výbere a vyhľadávaní vhodných titulov. K tomu, aby si s požiadavkami čitateľov vedeli poradiť, je pritom nutná znalosť knižného fondu. V rámci individuálneho prístupu však knihovníčky len nehľadajú odpovede na konkrétne otázky, ale do tohto procesu vkladajú aj vlastnú iniciatívu, a teda pôsobia proaktívne.

Naproti tomu začínajú byť v súčasnosti trendom skôr knižnice, ktoré pracujú na báze samoobsluhy, ktoré tak čitateľovi poskytujú nezávislosť (Kůrka 2011: 40). Jedným z miest, kde došlo k takejto úprave knižničného priestoru, je aj pobočka knižnice nachádzajúca sa v neďalekom okolí. V mnou skúmanej knižnici sa však o zavedení samoobsluhy prezatiaľ nepremýšľa, keďže sa sem ľudia majú z dôvodu ich absencie naopak vracieť. Viacerí návštevníci sa tak mali

knihovničkám zveriť s tým, že im na druhej knižnici nevyhovuje to, že tam už nie sú knihovničky.

Knihovničky oddelenia beletrie bývajú značne vyťažené, keďže sa ich veľká časť čitateľov zvykne pýtať najrôznejšie otázky ohľadne odporúčaní na knihy či na konkrétne tituly. Mnoho ráz tak idú čitatelia do knižnice s tým, že si nepozrú katalóg, ale sú zvyknutí sa knihovničiek pýtať na to, čo potrebujú. Podľa Hany sú na to navyknutí až natoľko, že by bolo značne obťažné sa z tohto systému preučiť na formu samoobsluhy. Takáto prax je pritom podmienená tým, že knihovničky knihy vyberajú samé, a majú tak o nich značný prehľad.

Taktiež aj skrz abecedný systém radenia dochádza na oddelení beletrie k ďalšej reprodukcii a legitimizácii predstáv čitateľov a knihovničiek o tom, aká je rola knihovničky. Ako už bolo načrtnuté, abecedné radenie s tým, ako uľahčuje orientáciu knihovničiek, zároveň sťažuje proces výberu knihy pre čitateľa. Vo výsledku tak napomáha vzťah závislosti čitateľa na knihovničke udržiavať, nakoľko sa orientácia v knižnom fonde stáva doménou knihovničiek. Predpokladom pre to, aby knihovničky mohli túto svoju rolu naplniť, je znalosť knižného fondu, ktorý je knihovničkami vnímaný ako jadro ich role a ktorý je čitateľmi v zmysle individuálneho prístupu vyžadovaný. Skrz abecedné radenie je potom takto nastavený vzťah medzi knihovničkami a čitateľmi ďalej legitimizovaný a reprodukován. Knihovničky tak v danej knižnici zaujímajú centrálné miesto práve skrz individuálny prístup, ktorý sa tu praktizuje a ktorý je ďalej podporovaný abecedným radením. Knižničný priestor tak nepredstavuje neutrálne prostredie, ale aktívne spoluvytvára tu prítomné vzťahy a praktiky v súvislosti s rolou, ktorú na seba knihovničky preberajú. V tomto zmysle sa Tilley (2006) vyslovuje o tom, že bez vecí, materiálnej kultúry, by sme ani nemohli byť sami sebou.

Vzťahy v knižnici

Priestor a knihovničky pult ako prvky zakladajúce vzťah

S premenou chápania role knižnice došlo aj k premene jej priestorov, ktoré sa prostredníctvom presklených širokých halovitých priestorov stali otvorenejšími a ktoré začali súčasne slúžiť viacerým účelom. Zmnožením činností sa knižnice koncipované ako tak zvané „mixed-use“ priestory usilujú do miesta prilákať rôznorodých ľudí, ktorých sa potom otvorenosťou svojich priestorov, kedy sa všetci navzájom vidia a počujú, snažia otvoriť aj rozhovoru jedného s druhým (Andersen – Dalseide – Fagerlid 2022). Architekti tak v súčasnosti vo svojich návrhoch pracujú s premisou, že zmenu spoločnosti možno dosiahnuť skrz

premenu priestoru. Lefebvre (1991) v tomto zmysle vraví o tom, že nové sociálne vzťahy volajú po novom priestore a naopak.

Podobne sa aj v mnou skúmanej knižnici pokúšajú vytvoriť priestor pre vzájomné stretávanie sa rôznych cieľových skupín a generácií. Podľa Sára sa však tento zámer v prostredí ich knižnice naplniť nedarí, keďže obyvatelia okrajovej časti obce, v ktorej sa nachádza ich knižnica, za prácou cestujú do centra, kde si odbijú aj sociálny život. Aj napriek tomu tu však dochádza k nadväzovaniu vzťahov, len nie v zmysle uvedených koncepcií, ktoré sa priestor snažia projektovať tak, aby v ňom dochádzalo k interakcii s ostatnými návštevníkmi (Andersen – Dalseide – Fagerlid 2022).

Návštevníci knižnice zvyčajne s knihovníčkami prehodia pár slov. Tým, že sa do knižnice pravidelne vracajú, často nadväzujú na ich predošlé rozhovory. Nie sú teda len anonymnými návštevníkmi, ale nadväzujú aj vzájomné vzťahy. To však platí prevažne vo vzťahu s knihovníčkami. Počas svojho pobytu v knižnici som nespozorovala hovor medzi čitateľmi, ktorí by sem spolu neprišli, a obdobne som postupovala aj ja, keď som čitateľov, na rozdiel od knihovníčiek, neoslovovala. Táto skutočnosť môže súvisieť s tým, že sa na knihovníčky disponujúci „otvorenými statusmi“ nevzťahuje imperatív anonymity, ktorý inak platí medzi čitateľmi. Daný status pritom súvisí s ich zamestnaním, kedy sa stávajú nositeľmi verejnej role „knihovníčka“. Vďaka tejto roli potom nehrozí ujma pre ich „skutočné ja“, a tak sa k nim vzťahuje právo nebyť na verejnosti oslovený (Pospěch 2013: 87).

Knihovníčky síce nemajú uniformu, ktorá by o ich roly jasne referovala, no i tak ich za pultom nemožno minúť. Možno preto hovoriť o tom, že pult slúži ako prostriedok zakladajúci interakcie (Woodward 2007). Knihovníčky teda samé seba ustanovujú skrz interakciu, ktorá je umožnená tým, že sú vo verejnom priestore nositeľkami „otvorených statusov“, pričom sú tieto statusy skrz materialitu pultu manifestované. V tomto zmysle by tak bez vecí, materiálnej kultúry, knihovníčky nemohli byť sami sebou (Tilley).

Pult však v knižnici zároveň plní ešte jednu dôležitú úlohu, a to, že skrz neho môže ďalej dochádzať k ďalšej transformácii vzťahov. A tak aj keď sú rozhovory iniciované cez pult, sa pri dlhších rozhovoroch s návštevníkmi knihovníčky presúvajú poza neho do vstupného priestoru, ktorého charakter „hranice medzi uličným ruchom a tichým dňaním v knižnici“ (Kůrka 2011: 36) umožňuje, aby sa v ňom odohrávali aj viac súkromné rozhovory. Skrz materiálnu kultúru tak dochádza k transformácii vzťahov, keď si sú knihovníčky s čitateľmi priestorovo, ale aj osobne bližšie (Tilley 2006).

Kniha zakladajúca vzťah

Hlavná téza štúdia materiálnej kultúry, ktorá sa vyslovuje o tom, že veci ustanovujú sociálne významy, objektom prisudzuje schopnosť zakladať interakcie (Woodward 2007). V knižnici sú takýmto médiom, ktoré čitateľom a knihovníčkam umožňujú nadviazať kontakt, knihy, okolo ktorých sa prvotne točí hovor. Prostredníctvom kníh, ktoré pri svojom príchode a odchode pokladajú na pult a ktoré umožňujú iniciovať rozhovor, pôsobia návštevníci na sociálne vzťahy, ktoré sú tak ďalej utužované.

Po tom, čo sa pozdravím s knihovníčkou, si sadám za stôl s výhľadom na pult, a tak mám možnosť vidieť pána ísť k výpožičnému pultu. Knihy na vrátenie knihovníčke predkladá so slovami, že sa mu dnes moc nedarí. ... Asi po pól hodine, keď už má pán vybraté, spoza stola vstáva, aby knihy podal knihovníčke, ktorá ich načítava v systéme. Pán sa zmieni o knihe, ktorú mu knihovníčka minule odporučila, a následne sa ešte pár minút zhovárajú o udalostiach zo života pána. (Terénne poznámky 18. 4. 2023).

Zhoršenú orientáciu čitateľa v systéme abecedného radenia potom knihovníčky ako problém nevnímajú, práve pre vzťahy, ktoré sú v knižnici nastolované. V tomto zmysle sa Eva vyslovuje o tom, že svojich čitateľov už na oddelení beletrie poznajú, a tak im knihy vedia odporučiť. Naopak, práve v zmienenej možnosti kontaktu vidia knihovníčky význam ich knižnice, pričom rozhovory vystupujú v ich prehovore ako ústredný faktor návštevy knižnice.

Knihovníčka ma upozorňuje na to, že ako som si už isto mohla všimnúť, na ich pobočku chodia prevažne dôchodci. Majú to vraj brať ako istú formu terapie, kedy sa tým, že často už nemajú partnera, a teda sú sami, chodia do knižnice vyrozprávať... Keď sa knihovníčky pýtam na to, či to tak platí aj u mladých, alebo či tí majú už iné predstavy o knižnici, odpovedá mi, že sa s nimi zhovárajú aj mladí, na čo sa následne zasmieja a vraví mi, že majú väčšinou záujem o školskú literatúru a že ich už poznajú pomaly aj po mene. (Terénne poznámky 15. 3. 2023).

V spojení s tým, že sa v okruhu knižnice nenachádza moc kaviarní či iných miest, kam by bolo možno zájsť, sa mi potom Klára zmieňuje o socializačnom význame knižnice pre skupiny obyvateľov, ktoré cez deň ostávajú v lokalite.

Skrinky a preukazy ako prvky legitimizujúce a transformujúce vzťahy

K užívaniu skriniek a preukazov sa viažu praxe, ktoré tieto nadväzované vzťahy v knižnici ďalej legitimizujú či transformujú.

Materiálnu kultúru nazýva Tilley (2006: 62) artefaktom v zmysle toho, že sa prostredníctvom „tichej reči“ vyslovuje o tom, čo inak nemožno formulovať v reči. Skrinky, ako spredmetnenie sociálnych vzťahov, vypovedajú o tom, čo inak ostáva nevyslovené. Podľa Kláry sú skrinky v ich knižnici umiestnené skôr zo symbolického hľadiska, ako zhmotnenie implicitnej dohody vo veci fungovania vzťahu knihovníčiek s návštevníkmi.

Z knihovničkeho pultu mám priamy výhľad na skrinky, pýtam sa preto na ne Kláru. Tá mi odpovedá, že tam sú kvôli krádeži. Niežeby šlo o to, že by sa prostredníctvom nich fakticky predchádzalo odcudzeniu kníh, po implementácii skriniek sa vraj počet krádeží nezmenšil. Klára mi hovorí, že je to skôr symbolické, že to čitateľom dáva znamenie, no že ten, čo chce, si spôsob nájde aj tak. Princíp skriniek mi Klára charakterizuje ako dohodu medzi nimi a čitateľmi, kedy má čitateľ svoje práva, ku ktorým sa však ale viažu aj povinnosti... (Terénne poznámky 20. 2. 2023).

V tomto zmysle Woodward (2007) upozorňuje na to, že je potrebné mať na mysli, že to nie je len materiálny aspekt vecí, čo má vplyv na náš sociálny život, ale rovnaký podiel na jeho utváraní majú mať aj rozličné symbolické významy, ktoré objekty pre ľudí majú. Knižovníčky si tento symbolický aspekt vecí všimajú, a tak je, vzhľadom na to, že boli skrinky do knižnice implementované len nedávno, ich využívanie ponechané viac-menej na dobrovoľnej báze. Knižovníčky mi túto skutočnosť vysvetľujú tým, že ak by teraz začali svojich návštevníkov žiadať, aby si odkladali veci do skrinky, bolo by tým naznačené, že by potenciálne mohli niečo ukradnúť, a mohli by sa tak cítiť byť dotknutí. Knižovníčky tak žiadosť o odloženie si vecí reflektujú ako implikáciu nedôvery. Odkladanie vecí do skriniek teda nie je vymáhané z dôvodu, že by sa vzťahy medzi knihovníčkami a dlhoročnými návštevníkmi mohli v dôsledku neho spretrhať. Skrinky v tomto prípade figurujú ako prostriedok legitimácie, ale potencionálne aj transformácie vzťahov (Tilley 2006), pričom to, ako je so skrinkami manipulované, a teda že ostávajú z väčšej časti nevyužívané, vypovedá o sociálnych vzťahoch, ktoré tu sú nadväzované.

K ďalšej legitimácii a transformácii vzťahov v knižnici dochádza aj skrz to, že knihovníčky nie vždy striktne trvajú na predložení čitateľského preukazu.

V prípade, že niektorý dlhoročný návštevník knižnice nevie svoj preukaz narychlo nájsť, zvykne knihovníčka mávnuť rukou s tým, že sa predsa už poznajú a že si ho tak v systéme vyhľadá po mene. Zároveň sa k familiarite odkazujú aj návštevníci, keď do knižnice vstupujú s tým, že od nich už asi knihovníčka preukaz nepotrebuje. Flexibilita pravidiel v tomto prípade, rovnako ako v prípade skriniek, úzko súvisí so vzťahmi v knižnici, ktoré sú následne touto praxou ďalej utužované. Podobne tak aj čitateľský preukaz figuruje ako médium, skrz ktoré dochádza k neustálej reprodukcii, legitimizácii a transformácii vzťahov v knižnici (Tilley 2006).

Záver

V štúdiu som sa zaoberala neustále prebiehajúcou produkciou priestoru knižnice, a teda ma zaujímalo, akým spôsobom sa rôzni aktéri, percepcie, vzťahy a praxe na produkcii priestoru knižnice podieľajú. Východiskom bol pritom pre mňa koncept sociálneho priestoru, ktorý Lefebvre (1991) zvažuje v kontexte procesu sociálnej produkcie, spolu s východiskami štúdia materiálnej kultúry (Miller 2012; Tilley 2006; Woodward 2007) zdôrazňujúcimi rolu materiality pre pochopenie sociálnej reality.

Knižnice v súčasnosti pracujú s premisou, že zmenu spoločnosti možno dosiahnuť skrz premenu priestoru (Andersen – Dalseide – Fagerlid 2022). V reprezentáciách priestoru sa tak premieta snaha o zvýšenie inkluzivity či miery sociálneho začlenenia. V mnou skúmanej knižnici sú tieto snahy v priestore sprítomňované prostredníctvom bezbariérového prístupu, CD nosičov, počítačov, ktoré návštevníkom umožňujú prístup k internetu.

Skrz exteriér budovy, ktorého dominantným prvkom sú knihy, dochádza k reprodukcii identity knižnice ako miesta, kde knihy zaujímajú centrálné miesto. S identitou knižnice ďalej súvisí nejednotnosť v tom, ako je jej priestor ponímaný. Kým knihovníčky ho vnímajú najmä skrz osobitý režim, ktorý v jednotlivých oddeleniach vplyvom ich fyzickej vydelenosti funguje, čitatelia priestor zakúšajú viac prepojene. Ich žité priestory sa tak líšia.

Priestor určuje aj mieru autonómie či vzájomnej závislosti jednotlivých oddelení. Vďaka organizačnej vydelenosti, ktorá je vzájomne reprodukovaná s tou fyzickou, majú knihovníčky priestor svoju rolu naplňovať po svojom, prostredníctvom výberu kníh, ktoré do knižnice nakúpia, ich radením a značením. Skrz materiálnu kultúru tak knihovníčky svoje predstavy o role knihovníčky v priestore ďalej reprodukujú a legitimizujú. Nepredstavujú teda len

poskytovateľky služieb, po ktorých by bol dopyt, ale v knižnici pôsobia svojim vlastným vkladom. V detskom oddelení knihovníčky pokladajú za podstatné, aby čitateľovi pomohli vyhnúť sa situácií, kedy by si mal nechtiac odniesť nenadväzujúci diel série. V oddelení beletrie knihovníčky zaujímajú centrálnu rolu skrz „individuálny prístup“, ktorý spočíva v tom, že sa knihovníčky čitateľom venujú osobitne, a ktorý je podporovaný a zároveň aj reprodukovaný vlastným výberom kníh a abecedným radením, ktoré knihovníčkam na úkor čitateľov uľahčuje orientáciu v knižnom fonde.

Vo vzťahu ku knihovníčkam nie sú čitatelia anonymnými návštevníkmi, ale nadväzujú aj vzájomné vzťahy. Na druhú stranu som počas svojho pobytu v knižnici nespozorovala, že by bol iniciovaný rozhovor medzi návštevníkmi, ktorí by sa predtým už nepoznali. Možným vysvetlením by mohla byť skutočnosť, že sa na knihovníčky, disponujúce „otvorenými statusmi“ v súvislosti s ich zamestnaním, nevzťahuje imperatív anonymity, ktorý inak platí medzi čitateľmi (Pospěch 2013: 87). Knihovníčky síce nemajú uniformu, ktorá by o ich roly jasne referovala, no i tak ich za pultom nemožno minúť. Pult tak v tomto zmysle slúži ako prostriedok zakladajúci interakcie.

Ako prostriedok umožňujúci iniciovať konverzácie tu figurujú knihy. Návštevníci knižnice tak prostredníctvom kníh, ktoré pri svojom príchode a odchode pokladajú na pult, pôsobia na sociálne vzťahy, ktoré sú týmto spôsobom ďalej utužované. Možnosť vzájomnej interakcie vystupuje v prehovore knihovníčiek ako ústredný faktor návštevy knižnice. Návštevníci sa do danej knižnice majú vracaf späť s tým, že im inde nevyhovovalo to, že tam už nie sú knihovníčky. V spojení s tým, že sa v okruhu knižnice nenachádza moc kaviarní či iných miest, kam by bolo možno zájsť, tak možno hovoriť o socializačnom význame knižnice pre skupiny obyvateľov, ktoré cez deň ostávajú v lokalite. K užívaniu skriniek a preukazov, ako aj k flexibilitě v uplatňovaní poriadku súvisiacej s mierou, v akej sa knihovníčky s návštevníkmi z videnia poznajú, sa potom poja praxe, ktoré tieto vzťahy ďalej legitimizujú či transformujú.

Sociálne vzťahy v knižnici sú s matériou a povahou priestoru v dialektickom vzťahu. Priestorová vydelenosť knihovníčkam umožňuje naplňovať ich rolu po svojom, zatiaľ čo jeho verejnosť zasa vplýva na to, kto môže byť v knižnici oslovený. Materiálna kultúra knižnice, výpožičný pult a knihy, umožňuje v knižnici zakladať vzťahy. Na druhú stranu, sociálne vzťahy sa prepisujú do toho, ako je s materiálnou kultúrou, skrinkami a preukazmi, manipulované. Sociálne vzťahy v knižnici sú cez jej matériu ďalej reprodukované a naopak. Prostredníctvom abecedného radenia je tak v oddelení beletrie reprodukovaný

„individuálny prístup,“ ktorý si čitateľ má podľa knihovníčiek na knižnici ceniť najviac. Priestor oddelenia beletrie návštevníkov pobáda k interakcii s knihovníčkou v opozícii k samoobslužným zariadeniam, ktoré majú pobyt v knižnici skrátiť elimináciou osobného kontaktu. Daná knižnica preto predstavuje miesto predovšetkým socializačného významu, a tak je to, paradoxne, práve absencia ticha, ktorá o význame knižnice vypovedá najviac. Žitý priestor knižnice, to, ako je priestor zakúšaný jeho aktérmi, tak môže byť odlišný od jeho reprezentácií, a teda toho, ako sa domnievame, že by mal byť využívaný.

Rebeka Lacinová je absolventkou bakalárskeho študijného programu Studia humanitní vzdělanosti na Fakultě humanitních študií Univerzity Karlovy. V súčasnosti v štúdiu pokračuje na Fakultě sociálních věd, kde sa venuje verejnej a sociálnej politike. V zameraní sa na témy týkajúce sa mestského verejného priestoru pokračuje, keď sa v rámci neho zaujíma o participatívne plánovanie a o inkluzivitu. Kontakt: beka.lacinova@gmail.com

Použitá literatúra

- Andersen, Bengt – Dalseide, M. Astri – Fagerlid, Cicilie 2022. „Engaging with Mixed-Use Design. The Case of the Urban Library in Oslo.” Pp. 122–134 in Marie Stender – Claus Bech-Danielsen – Aina Landsverk Hagen (eds.): *Architectural Anthropology. Exploring Lived Space*. Abingdon – Oxon: Routledge. Dostupné z <https://doi.org/10.4324/9781003094142> [cit. 2023-06-22].
- Kůrka, Ladislav. 2011. *Architektura knihoven*. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Cambridge: Blackwell. Dostupné z <https://iberian-connections.yale.edu/wp-content/uploads/2020/04/The-production-of-space-by-Henri-Lefebvre-translated-by-Donald-Nicholson-Smith.pdf> [cit. 2023-06-22].
- Mattern, Shannon. 2014. „Library as Infrastructure.“ *Places Journal*, June 2014. DOI:10.22269/140609 [cit. 2023-06-22].
- Miller, Daniel. 2012. *Material Cultures. Why Some Things Matter*. London: University College.
- Molotch, Harvey. 1993. „The Space of Lefebvre.“ [Review of The Production of Space, by Henri Lefebvre and Donald Nicholson-Smith]. *Theory and Society* 22, 1993, 6: 887–895. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/658004> [cit. 2023-06-22].
- Osman, Robert. 2014. „Sociální prostor.“ Pp. 33–58 in Roman Matoušek – Robert Osman (eds.): *Prostor(y) geografie*. Praha: Karolinum. Dostupné z <https://static.artforum.sk/media/products-files/40/ca/130060-DB72778.pdf> [cit. 2023-06-22].

- Pospěch, Pavel. 2013. „Městský veřejný prostor: interpretativní přístup.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49, 2013, 1: 75–100. DOI: 10.13060/00380288.2013.49.1.04 [cit. 2023-06-22].
- Scott, Rachel. 2011. „The Role of Public Libraries in Community Building.“ *Public Library Quarterly* 30, 2011, 3: 191–227. Dostupné z <https://doi.org/10.1080/01616846.2011.599283> [cit. 2023-06-22].
- Tilley, Christopher et al. 2006. *Handbook of Material Culture*. London: SAGE. Dostupné z <https://doi.org/10.4135/9781848607972> [cit. 2023-06-22].
- Waxman, Lisa. 2006. „The Coffee Shop. Social and Physical Factors Influencing Place Attachment.“ *Journal of Interior Design* 31, 2006: 35–53. Dostupné z <https://doi.org/10.1111/j.1939-1668.2006.tb00530.x> [cit. 2023-06-22].
- Woodward, Ian. 2007. *Understanding Material Culture*. London: SAGE. Dostupné z <https://doi.org/10.4135/9781446278987> [cit. 2023-06-22].